

HARCOSOK KLUBJA:

MIRAMBO ÉS NYUNGU YA MAWE BIRODALMA KELET-AFRIKÁBAN

T. Horváth Attila

könyvtáros, történész PhD

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

afurika@freemail.hu

Ha Afrika 19. századi térképére pillantunk, számos birodalmi jellegű politikai formációt találunk, amelyek sok esetben komoly feladat elé állították a század második felének történetét meghatározó európai gyarmatosítókat. E birodalmakat koruk alapján két csoportba oszthatjuk: az elsőbe tartoznak a régóta fennálló államalakulatok, mint például Dahomey és Benin nyugaton, vagy a tóközi államalakulatok Kelet-Afrikában, mint például Bunyoro, Buganda, Ruanda vagy Burundi. Egyes birodalmak a 18-19. század fordulóján alakultak ki, mint pl. a mfecane-háborúk során megszülető dél-afrikai királyságok, vagy akkoriban érték el legnagyobb földrajzi kiterjedésüket: ilyen pl. Etiópia vagy a Bamum Királyság Kamerunban.

A birodalmak másik típusába azon államok tartoznak, amelyek a 19. szá-

zad második felében vagy utolsó harmadában láttak napvilágot. Ezek jellemzője, hogy olyan személyek alapították őket, akik egyrészt feltalálták magukat az új típusú, egyre inkább a világkereskedelemhez kapcsolódó gazdasági miliőben, másrészt az új haditechnikát (lőfegyvereket) rámenősen alkalmazták céljaik elérése érdekében. Általában nem voltak valódi rokoni kapcsolataik a hagyományos elittel (ilyen volt Rabah Szudánban, Msiri és Tippu Tip a Kongó-medencében, vagy Samori Nyugat-Afrikában) vagy marginális ágból származtak, mint például a címben említett Mirambo és Nyungu ya Mawe. (M'Bokolo II.: 257-260)

Az utóbbi két személy által alapított birodalom a kelet-afrikai Tabora környékén élő nyamvezi és a velük rokon kimbu nép kisebb királyságaiból, harcok során jött létre. A nyamvezik évszáz-

zados kereskedelmi hálózata az 1800-as évek elejére érte el a szuahéli partvidéket. Ekkor már nemcsak sóval, bőrókkal, hanem elefántcsonttal is kereskedtek. Ez az áru vonzotta a partvidéki arab-szuahéli kereskedőket, akik a gazdag indiaiak által biztosított forgótökere támaszkodva, szintén elefántcsont (és rabszolga) kereskedelemben kezdtek. A régi kereskedelmi utak használatával, valamint újak nyitásával a karavánkereskedelem fellendült Kelet- és Közép-Afrikában, Zanzibár pedig bekapcsolta a világkereskedelemben ezen értékes árukat.

A két kereskedelmi hálózat közötti kapcsolat ellentmondásos volt: a nyamvezi és a szuahéli kereskedők egyfelől konkurenciát, másfelől potenciális üzletfelet láttak egymásban. A nyamvezik híresen jó teherhordók voltak, sokan hatalmas területeket jártak be, számosan közülük a szuahélik szolgálatában álltak. Az 1890-es években becslések szerint 80-100.000 férfi teherhordó szállított Tabora és a partvidék között, amely Unyamvezi – azaz Nyamveziföld – férfilakosságának körülbelül az egyharmada lehetett. (Sheriff 1987: 182) Az elefántcsont, mint a gazdagság és a hatalom új forrása egy sajátos „agrárkereskedői burzsoázia” kialakulását eredményezte. Egyre többen kapcsolódtak be ugyanis az elefántcsont-kereskedelemben, amelyet szezonálisan végeztek, nem hagyva fel teljesen a gazdálkodással. A nyamveziknél és kimbuknál nem volt uralkodói monopóliuma az agyarak kereskedelmének, mint ahogyan például Bugandában. A főnökök ugyan a megölt elefánt egyik agyarára igényt tartottak, de a másikkal „magánzók” is kereskedhettek. Ez a rugalmasság egyre több

karaván indítását ösztönözte a partvidék felé. (Sheriff 1987: 178)

„Mindketten olyan politikai személyiségek voltak, akikben megvolt a kellő stratégiai érzék ahhoz, hogy ebben a forradalmi változásokat hozó, nagyléptékű társadalmi átrétegződéssel járó időszakban hatalmas területen egyesítsék népeik szétaprózott főnökségeit.”

Unyamvezi sok kicsi, önálló főnökségei közül az egyik, Unyanyembe központi jelentőségre tett szert, mivel egyik kis településén, Kazeyben az 1850-es évektől egyre több partvidéki kereskedő telepedett le. Az itt élő arab-szuahéli kereskedők számát Burton huszonötre becsülte útja során, de ez a szám Livingstone 1870-ben történt itt tartózkodásakor már nyolcvan személyre bővült a több mint tízezer helyi lakos mellett. Kazey – a későbbi Tabora – elsősorban előnyös földrajzi helyzetének köszönhette fellendülését. A nyamvezi karavánok pihentek itt először, majd megjelentek a partvidéki arab-szuahéli kereskedők, akiktől az egyik főnök, Msene politikai pozícióinak megerősödését várta. A jó kapcsolatok kialakítása érdekében nem szedett tőlük vámot, és feleségül adta hozzájuk lányait. A kereskedők – köztük Juma bin Rajab, Tippu Tip nagyapja – berendezkedtek a településen és a partvidéken megszokott kényelem itteni biztosítására törekedtek. Az üzletmenet elősegítésére elefántcsont- és terményraktárakat építettek, ültetvényeket

alapítottak. A Kazeyt felkereső európai utazók közül többen is beszámoltak a „pezsgő” életről, amely meglepte a hoszszú utat megjárt vándorokat.

Kazey szerepe párhuzamosan nőtt Nyamvezi elefántcsont-forrásainak elapadásával. A partvidéki és nyamvezi karavánok kénytelenek voltak egyre távolabbi célokat felkeresni, ezért a pihe-nőhely beiktatása nélkülözhetetlenné vált. A helyi lakók közül sokan élelmi-szert kezdtek el termelni a karavánok részére, és a kereskedelemmel összefüggő mesterségek – például a fegyverkovácsolás – is fellendült. (Burton 1860: 229–230)

Ebbe a környezetbe született Mirambo és Nyungu ya Mawe. Mindketten olyan politikai személyiségek voltak, akikben megvolt a kellő stratégiai érzék ahhoz, hogy ebben a forradalmi változásokat hozó, nagyléptékű társadalmi átrétegződéssel járó időszakban hatalmas területen egyesítsék népeik szétaprózódott főnökségeit.

Életük több mozzanatban is hasonlított: mindketten 1840 körül születtek és 1884-ben haltak meg, hasonló állam-szervezetet hoztak létre, hatalmukat a lőfegyverekre és a profi hadseregre alapozták és egyaránt igyekeztek hasznot húzni a karavánkereskedelem nyújtotta lehetőségekből. A lényeges különbség közöttük talán az, hogy Mirambo birodalma halála után nagyon rövid idő alatt felbomlott, szemben Nyunguéval, akié még közel egy évtizedig fennállt, valamint hogy Mirambóról viszonylag sok forrással rendelkezünk, mivel az európaiakkal is kereste a kapcsolatot, míg Nyungu ellenséges maradt mind a partvidékiekkel, mind az európaiakkal.

Mirambo. Forrás: <http://www.blackpast.org/?q=gah/mirambo-ca-1840-1884>

Mirambo neve „holttesteket” jelent.¹ 1860 körül, apja halála után indult pályafutása, aki egy Uyowa nevű kis főnökség vezetője volt. Mirambo korán felismerte, hogy lőfegyverek nélkül sem mire sem megy, ezért igyekezett részben az araboktól, részben a fehérektől beszerezni ezeket. Üzletelését elősegítette a partvidékiek és a helyi hatalom között kirobbant háború, ugyanis a Kazey környéki területek nyamvezi főnöke, Mnywa Sere, aki rokoni kapcsolatokat is ápolt az őt támogató szuahéli kereskedőkkel, utóbbiak „fejére

nőtt” és ezért igyekeztek megszabadulni tőle. Mnywa Sere korábban száműzött vetélytársát, Mkasiwát az ekkor még teljesen jelentéktelen Mirambo fogadta be udvarába. Mkasiwa, arab támogatóval, hosszú háborúskodás eredményeképpen végül Kazey vezetője lett. (Shorter 1968: 238–239)

Urambo – azaz Mirambo kezdeti kis királysága – azonban szintén pozíciót kívánt kiharcolni magának. Meg akarta adóztatni a partvidéki karavánokat, ennek eredményeként az arab-szuahélik által támogatott Unyanyembe főnökség – amely a Kazey környéki területeket foglalta magában – a vele szövetségben lévő többi nyamvezi főnökséggel együtt 1871-ben háborút indított Mirambo ellen. A küzdelem kezdetben Mirambónak kedvezett, ezért a partvidékiek segítséget kértek a zanzibári szultántól, aki azonban csak két év múlva tudott fegyvereseket és muníciót küldeni. Buganda királya, Mutesa szintén Unyanyembét támogatta, mert félt attól, hogy Mirambo a nagy tavak felé irányuló kereskedelmi utakat is elzárja. A váltakozó sikerrel zajló háborút végül 1876-ban zárták le.

Nyungu ya Mawe neve „köedényt” jelent, amely a törhetetlenségre, ezáltal legyőzhetetlenségére utal. Mnywa Sere unokaöccse volt, aki a partvidékiek által történő elűzése után délre, Ukimbuba menekült, majd 1865-ben bekövetkezett meggyilkolásáig kisebb gerillaakciókat folytatott trónja visszaszerzéséért. Nyunguval kapcsolatos első írott forrásunk is ekkorra datálható. Az angol utazó, Speke 1861-ben járt a térségben, és magára vállalta a közvetítő szerepet az arabok és Mnywa Sere között.

A száműzött főnök követe egy igen harcias, félszemű fiatalember volt, aki hajthatatlannak bizonyult a tárgyalások során. Mivel több forrásból tudjuk, hogy Nyungu ya Mawe kis termetű, fel-tűnően sötét bőrű és félszemű volt, valószínű, hogy a követ ő lehetett. (Shorter 1971: 16–17)

A következő évekről keveset tudunk, de az bizonyos, hogy az Ukimbuban lévő kisebb főnökségeket igyekezett leigázni, vagy szerződéseket kötni velük. 1876-ban örökösödési okokból Mirambóval együtt támadták meg Taborát, de nem jártak sikerrel. (Mirambóval egyébként kisebb sűrűlódásokat leszámítva semleges, vagy inkább szövetségi kapcsolatban állt.)

A következő években Nyungu több háborút folytatott a helyi főnökök ellen. Birodalmát a legtöbb karaván igyekezett elkerülni, bár közvetve hozzá is eljutottak a partvidék portékái.

A birodalmak irányítása

Mirambo és Nyungu ya Mawe egyaránt felismerte, hogy Unyamvezi és a tőle délre fekvő Ukimbu „ntemi-övezetének” szétaprózódott főnökségeit könnyedén kijátsszák egymás ellen a partvidéki kereskedők, és csak e főnökségek egységbe kovácsolásával lehet hatékonyan fellépni ellenük. (Shorter 1972: 97–99) (*Ntemi* vagy *mtemi* volt a neve a térség több népcsoportjában egy adott terület főnökének.) A belga utazó Jerôme Becker találkozott Mirambóval, akiről nagyon jó véleménnyel volt, mivel az kapcsolatokat akart kiépíteni az európaiakkal. Mirambóval történő beszélgetéséből kiderülnek a szétaprózódottságból fakadó problémák:

Kelet-Afrika a 19. században. Forrás: Rockel (2000) nyomán.

„Az alapján, amit a fehérektől megtudtam, a népek Önöknél egymás mellett, békében élnek és kölcsönösen segítik egymást. Itt túl sok a főnök. Nem kellene belőlük, csak két-három és akkor meg lehetne próbálni azt, amit Ön mondott. De most ez lehetetlen. Ha az arabok azt szeretnék, hogy megállapodjanak velem, Mutesával és Isikével, az ország nyugodt lenne, és nem kellene állandóan egymással harcolnunk.² A karavánok anélkül haladhatnának, hogy meg kelljen állni a legkisebb falunál is, vagy legalább is tudnák, hogy mekkora hongót kell fizetniük általános összegként.³ De az arabok irigyek és gőgösek, ezt gyakran megtapasztaltam. Vad mshenzinek tartanak, ellenem és főnökeim ellen lázítanak.⁴ Gyűlölöm őket, de értelmetlen lenne folyamatosan harcolni egy jól meghatározott közös akarat ellen. Ők pedig tudják, hogy mit kell tenni Afrikában. Nem messze innen haladt el Tippu Tip ami-

kor visszatért Ujjibe.⁵ Ő bölcs, bátor ember, akit nagyra becsülök. Született arab, de afrikaivá tudott válni; olyan terület birtokosa, ahol akaratát önállóan érvényesítheti, tudja, hogy tisztelnie kell a vele hatalomban egyenrangúakat, de meg kell törni azokat a főnököket, akik csak a zűrzavart és a bizalmatlanságot okozzák. Ha Taborában lakna és leváltaná az öreg Abdallah bin Nasibot, Unyanyembe és Unyamwezi békében élhetne, mivel Isike nem az ellenségem, csak felbujtották ellenem... Igen, két-három szultán elég lenne.” (Becker 1887: 167–168)

Mint a fenti idézet is mutatja, Mirambo nemcsak „Afrika Bonapartéja” volt, ahogyan Stanley nevezte, ugyanis hosszú távú stratégiája volt a békés időszakokra is. Kereste a kapcsolatot a térségben tapogatózó európai hatalmak képviselőivel. Több misszióknak is megengedte, hogy letelepedjenek az általa uralt területen. A vele kap-

csolatban álló fehérek, akik közül sokan pragmatikus gondolkodású kereskedők voltak, az arab-szuahéli kufárokkal történő, sokszor kényszerű politika alternatíváját látták Mirambóban.

Nyungu ya Mawe birodalma ezzel szemben sokkal zártabb volt, kevesebb idegen nyerhetett bebocsátást. A meghódított területeket igyekeztek messze elkerülni az idegen kereskedők.

Mindkét birodalmi formáció legfőbb árucikke az elefántcsont volt. Az elejtett állatok agyarainak egy részét a raktárakba kellett szállítani. A főnökségekben a központi hatalom képviselői szedték be az adót. Őket nevezték „*mutwale*”-nak (többes számban *watwale*), és békeidőben helytartók, háborúban hadvezérek voltak, tehát olyan személyek, akik bátorságukkal kiérdemelték az előkelő pozíciót. Nyungu birodalmában átlagosan öt-nyolc korábbi főnök felett uralkodott egy-egy *mutwale*. Adott esetben pedig rabszolgákat kellett küldeniük Kiwelébe, Nyungu székhelyére. (Shorter 1971: 33)

A legyőzött területek korábbi vezetői – ha egyáltalán életben maradtak és nem üldözték el őket – általában csak a vallási rítusokat vezethették, gazdasági-politikai súlyuk jócskán korlátozódott. Mirambo gyakran a legyőzött vezér valamelyik rokonát állította a helyére, Nyungu inkább saját rokonait. A *mutwalék* nagy harci tapasztalatokkal rendelkeztek, és feltétlenül lojálisak voltak a központi hatalomhoz. Szinte kivétel nélkül az ún. *ruga-ruga* harcosok közül kerültek ki. De kik voltak e harcosok, akik nevének hallatán félelem töltötte el az utazókat és kereskedőket egyaránt?

Ruga-ruga harcosok: a birodalom támaszai

A ruga-ruga harcosok olyan nőtlen fiatalemberek, akik zsoldosként szolgáltak Mirambo vagy Nyungu birodalmában. Nevük valószínűleg a nyamvezi „muluga” szóból ered – amely nemi szervet jelent –, és arra utalt, hogy e harcosok gyakran viselték trófeaként a nyakukban vagy testükön az általuk megölt ellenség egyes levágott testrészeit: nemi szervét, bőrét, fogát. Sokan közülük egykori hadifoglyok vagy szökött rabszolgák voltak. A zsoldos réteg megjelenése logikus következménye volt a századot végigkísérő rabszolgavadász razziáknak és olyan törzsi háborúknak, amelyek a lakosság jelentős részét földönfutóvá tették.⁶

„e harcosok gyakran viselték trófeaként a nyakukban vagy testükön az általuk megölt ellenség egyes levágott testrészeit: nemi szervét, bőrét, fogát”

E háborúk egyik legfontosabbika volt az 1840-es években történt *ngoni* hódítás, amikor a „mfecane-háborúk” utórezgéseinek eredményeképpen e harcos népcsoport déli irányból támadva feldúlta Tanganyika középső és északi részét. A *ngoni* szó eredetileg a *zuluk* egyik csoportját jelölte. Kemény és tapasztalt katonákként szétzilálták a kisebb főnökségek katonai erejét, és a hadifoglyok közül sokakat besoroztak saját seregükbe. A rövid lándzsás harcmodor és a rendkívüli fegyelem tette őket legyőzhetetlenné. Egyes csoportok később a mai Tanzánia és Malawi terü-

letének különböző részein letelepedtek, illetve zsoldosként harcoltak Mirambo seregében.

A ruga-ruga harcosok gyakran viseltek vörös szövetdarabot a fejükön (egyébként majdnem meztelenek voltak) amely valószínűleg a ngonik vörös tollaira utalt és az ellenség kiontott vérét jelképezte. A lándzsák, íjak mellett sokuknak előltöltős puskája is volt. Általában húsz-ötven fős csoportokban tevékenykedtek, de a források ötszáz embert számláló csapatról is beszámolnak.

Támadásaik előtt mágikus rítusokat végeztek és gyakran kábító szivart szívtak, hogy az fokozza bátorságukat. Közülük többen tűzszerszámokkal rendelkeztek, hogy a falvakat felperzseljék, mások létrákat és egyéb eszközöket szállítottak a támadások hatékonyságának fokozása érdekében.

A ruga-ruga harcosok vezetői a mutwalék voltak, sokuk neve – mellékneve – fennmaradt a szájhagyományok és az írott források révén. Neveik félelmet keltő, kegyetlen harcosokat sejtetnek. Nyungu ya Mawe neve is felvett elnevezés, az eredeti nevét nem ismerjük. Unokaöccse, Nzwala-mino-ga-Vanhu volt legfőbb bizalmasa, akinek neve a „nyakában emberfogakat viselő” jelent. A többi mutwale között volt pl.: Punduya-Mbogo („kafferbika”); Nsikine („zúzó”); Kafupa-Mugazi („vérköpő”); Kadele-ka-Nsimba („oroszlánbőr”); Fundi-Varudi („puskapor-mester”) stb.

Mirambo mindig elkísérte harcosait a csatába, Nyungu ezzel szemben csak pályafutása kezdetén. Utóbbi nem sokra becsülte a „közkatonaít”, akiket időnként csak tuskóknak hívott. Mindennél többre értékelte viszont a vakmerőséget

és a fegyelmet, ezért akik ilyen tulajdonságokkal rendelkeztek, könnyen kiemelkedhettek az egyszerű ruga-ruga harcosok közül. A zsákmány elosztását sokszor Nyungu személyesen vezette, és bőkezűen megjutalmazta az általa kiválóknak tartott harcosokat.⁷

A birodalmak öröksége

1884-ben három nagy formátumú kelet-afrikai uralkodó is elhunyt: Mirambo, Nyungu ya Mawe, valamint Mutesa. Mirambo halálának oka ködbe vész, egyes források alapján nagy valószínűséggel beteg volt, míg mások szerint nem kizárt, hogy rituális gyilkosság áldozata lett. Halála után nem sokkal háború tört ki, és néhány év alatt a korábbi hatalmas terület kisebb főnökségekre hullott. Mirambo neve mégsem merült feledésbe: a gyarmati időszakban és függetlenségi harcok alatt és után is, a megalkuvást nem tűrő ellenállás jelképévé vált. Uralkodásának idealizált képe nosztalgikus víziókat nyújtott nemcsak a nyamveziknek, hanem a pánafrikai függetlenségi mozgalmaknak is.

Nyungu ya Mawe a halálát megelőző két évben magatehetetlen betegségben szenvedett, melynek következtében megnémult. Mirambóhoz hasonlóan nincs adatunk arról, hogy pontosan miként lelte halálát. Az általa szervezett birodalom tovább fennállt, mint Mirambóé. Nyungunak nem volt fiúgyermeke, unokaöccse, Nzwala-mino-ga-Vanhu pedig már korábban elhunyt, ezért lánya, Mgalula örökölte a trónt, azonban néhány évi uralkodás után ő is meghalt, így Nzwala-mino-ga-Vanhu lánya, Msabila követte a főnöki székben.

A birodalom végét a német von Prince büntetőhadjárata jelentette, aki a hehek lázadó főnökét, Mkwawát üldözte, és 1895-ben ért Msabila birodalmába. Kénytelen volt Kiwelébe menni, hogy személyesen találkozzon az uralkodónóval. A kölcsönös bizalmatlanság ellenére sikerült megegyezniük, mely alku szerint Msabila támogatta a német egységeket, emellett le kellett mondania birodalma feletti irányításról, cserébe viszont megengedték neki, hogy Kiwelében továbbra is főnök maradjon. Msabila végül 1924-ben halt meg. (Shorter 1971: 79–81)

A két birodalom gyors felemelkedése és bukása máig példázza a 19. század második felének forrongó társadalmi, politikai, gazdasági változásait a kelet-afrikai térségben.

Jegyzetek

- 1 Pontosabb hosszabb nevén említeni: „Mirambo ya banhu”. A jelentése kb. „hullagyártó”.
- 2 Isike Tabora korabeli ura volt, Mkasiwa fia.
- 3 „Hongo” a vám neve szuahéliül. Egy adott terület főnöke kérhette, és nagyon különböző mértékű lehetett.
- 4 A mshenzi szó a szuahéliben a barbár, nem muzulmán, faragatlan személyt jelöli.
- 5 Tippu Tip a legjelentősebb partvidéki kereskedő. Kongói birodalomépítő tevékenységéről ld. T. Horváth (2008): Tippu Tip: egy birodalomépítő rabszolgakereskedő Kongóban. *Afrika Tanulmányok*. II. évfolyam, 4. szám, 54–55. o.
- 6 A ruga-ruga harcosokról összefoglalóan A. Shorter írt. (1968; 1971: 13-15; 1972: 276-279). Itt is az ő leírására hagyatkozunk.

- 7 A ruga-ruga név a Kongó-medencében is ismeretes volt, de valószínűleg csak a név továbbterjedéséről van szó, és nem arról, hogy nagy számban kerültek volna nyamvezi fegyveresek erre a területre. A kongói ruga-ruga harcosok általában a partvidékiekhez, vagy helyi főnökökhöz kapcsolódó kapcsolódó rabszolgavadászok voltak.

Felhasznált irodalom

- Becker, J. (1887): *La vie en Afrique ou trois ans dans l'Afrique centrale. I-II*. Paris, J. Lebègue.
- Burton, R. (1860): *The Lake Regions of Central Africa. A Picture of Exploration*. New York, Harper and Brothers.
- M'Bokolo, E. (1992): *Afrique Noire. Histoire et civilisations*, Tome II: XIXe- Xxe siècles, Paris, HATIER-AUPELF.
- Reid, R. (1998): Mutesa and Mirambo: Thoughts on East African Warfare and Diplomacy in the Nineteenth Century. *International Journal of African Historical Studies*, vol. 31. n. 1. pp. 73-89.
- Rockel, S. T. „A Nation of Porters”: The Nyamvezi and the Labour Market in Nineteenth Century Tanzania. *The Journal of African History*. Vol. 41. n. 2. pp. 173–195.
- Sheriff, A. (1987): *Slaves, Spices & Ivory in Zanzibar. Integration of an East African Commercial Empire into the World Economy, 1770-1873*. James Currey-Heinemann Kenya et al.
- Shorter, A. (1968): Nyungu ya Mawe and the „Empire of the Ruga-Rugas. *The Journal of African History*, 235–259 p.
- Shorter, A. (1971): *Nyungu-ya-Mawe. Mtawala shujaa wa Kinyamvezi*, Nairobi-Kampala- Dar es Salaam, East African Literature Bureau.
- Shorter, A. (1972): *Chiefships in Western Tanzania. A Political History of the Kimbu*. Clarendon Press, Oxford.